

ДХШ ДОИРАСИДА ДАВЛАТ ВА ХУСУСИЙ ЛИЗИНГ КОМПАНИЯСИ ЎЗARO МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Утегенов Қуанишбай Джадигерович,

*Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти
и.ф.ф.д (PhD)*

Аннотатсия. Мақолада инноватсиялар соҳасидаги давлат-хусусий шерикликнинг мазмун-моҳияти очиб берилган. Асосий этибор ДХШ доирасида инноватсия фаолиятини қўллаб-қувватлаш, давлат ва бизнес ўртасидаги муносабатлар ва ўзаро алоқаларни яхшилаш ҳамда инноватсия соҳасидаги ҳамкорликни оширишга қаратилган.

Калит сўзлар: давлат-хусусий шериклик, инноватсия соҳаси, инноватсия стратегияси, давлат-хусусий шериклик механизми, лизинг компания, инноватсия фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш.

Abstract. The article reveals the essence and significance of public-private partnership in the field of innovation. The main focus is on supporting innovation activities in the framework of PPP, improving relations and interaction between the state and business, as well as enhancing cooperation in the field of innovation.

Keywords: public-private partnership, innovation sphere, innovation strategy, mechanism of public-private partnership, state support of innovation activity.

Бир неча хорижий мамлакатлар иқтисодиётида мулкни хусусийлаштиришга муқобил вариант сифатида давлат-хусусий шериклик моделини кенг қўлланилади. Давлат ва бизнес ўзаро алоқаси аралаш иқтисодиётнинг характерли белгиси ҳисобланади. Мазкур шериклик кўплаб моделлардан фойдаланиб амалга оширилади ва турли шаклларни ўзида акс эттиради. Вазифа ДХШ энг оқилона ва самарали бўладиган шундай шаклни танлашдан иборат. Лизинг молиявий, инвестициявий, ташкилий-

эксплуатацион, сервис, амалий ва бошқа афзалликларга эга бўлиб мамлакат иқтисодиётининг ҳозирги шароитида амалга ошириш учун ДХШнинг энг мақбул шаклларида бирини ифода этади.

Ҳозирги кунда айнан қишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлаш ва мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини юқорилигини таъминлаш учун ДХШ механизмини тартибга солиш бўйича амалда қўлланилаётган чоратадбирлари тўғрисида айтиб ўтиш керак.

Энди, қишлоқ хўжалиги ривожланишидаги тўсиқ бўлиб турган мавжуд қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сотиш муаммосига келадиган бўлсак, уни қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш кооперативлари (ҚХМСК)ни ташкил этиш орқали ҳал этиш мумкин. Бундай тузилмани ташкил этиш аҳолини нафақат янги, сифатли маҳсулотларни адолатли нархларда тўхтовсиз таъминлаш, балки мамлакат қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари ўртасида рақобатбардошликни вужудга келтиради, ундан ташқари сақлаш, сифатини текшириш, реализация ва маҳсулотларни ташиш каби қатор хизматлар турларини таклиф этиши мумкин.

Бунинг учун мамлакатимиз АСМнинг техникавий, молиявий ва ҳуқуқий жиҳатдан тўлиқ таъминланиш лозим. Шундагина янги шакллантирилган ҚХМСК самарали фаолият кўрсата олади ва ўз олдида қўйилган мақсадга эриша олади. Унинг вазифаларидан, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сақлаш ва қайта ишлаш шароитларини яратиш ҳисобига маҳсулотлар товарлилик даражасини оширишдир. Биринчи навбатда лойиҳаларни амалга ошириш учун қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ҳудудларни (вилоятларни), у ерда самарали фаолият кўрсатаётган хўжаликларни танлаб олиш режалаштирилади.

Бугунги кунда ахборот сервисини тўғри ташкил этиш ва уни такомиллаштириб бориш ҳар қандай фирма муваффақиятининг гаровидир. Лизинг компания ўз электрон веб саҳифасини 1.2-расмда таклиф этилган

жиҳатлари бўйича такомиллаштира, мижозлар Интернет ёрдамида компания ва унинг маҳсулоти ҳақида зарур маълумотларни қисқа муддатда олиш, ўзларини қизиқтирган масалалар бўйича “онлайн” савол-жавоб қилиш ҳамда “видеотренинг” орқали техникаларни ишлатиш меъёрлари ва қоидаларини масофадан туриб ўрганиш имкониятига эга бўладилар.

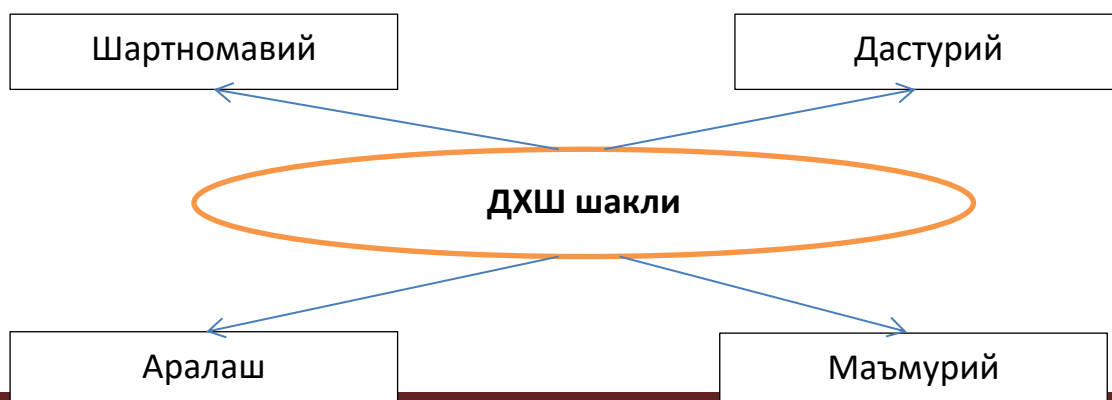
Хорижий мамлакатларда компаниялар мижозлар сонини кўпайтириш ва уларни “парваришлаш” билан шуғулланувчи менежерларни тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилади. Бизнинг назаримизда, лизинг компания ходимлари томонидан телефон суҳбатлари орқали мижозларни фаол жалб этиш, “қийин” мижозлар талабларига алоҳида ёндошиш, зарур пайтларда мижоз офисига бориб хизмат кўрсатиш кабиларнинг амалга оширилиши истиқболда ЛХС бозорида вужудга келадиган шиддатли рақобат шароитида ҳам компания мижозлари сонини кўпайтириш имконини беради.

Лизинг компаниянинг барқарор даромадга эга бўлиши биринчи навбатда лизинг олувчининг лизинг техникасини ишлатишдан оладиган фойдасига боғлиқ. Шу сабабли мижозга замонавий ускуна ва техникалар бозоридан иқтисодий жиҳатдан энг самаралисини танлаб бериш, унга техникани ишлатиш ва даромадини ошириш юзасидан амалий тавсиялар бериш, унинг маҳсулотини реклама қилиш ва сотишга кўмаклашиш охир оқибатда лизинг олувчи даромадининг ошишига ва шу орқали лизинг компанияга лизинг тўловларининг ўз вақтида ва тўлиқ келиб тушишига эришилади.

Юқорида ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатдики, лизингга олинган техникаларни суғурталаш, ташиб келтириш, таъмирлаш, эҳтиёт қисмлар билан таъминлаш лизинг олувчининг зиммасига юклатилган. Аммо хорижий лизинг компаниялар айнан сотувдан кейинги сервис хизматларини таклиф этиш орқали мижозларни жалб этишга эришмоқдалар. Шу сабабли, ушбу сервис хизматларини кўрсатишни лизинг компания ўз зиммасига олиши биринчидан, компания даромадининг ошишига, иккинчидан, мижозлар сонининг кўпайишига, учинчидан, техникалардан фойдаланиш самарадорлигининг ортишига олиб келади.

Диссертациямизнинг кейинги бўлими вилоят ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг устувор йўналишларидан бири бўлган КБХТни ривожлантиришда ЛХСдан самарали фойдаланиш масаларига бағишланган.

2-расм. ДХШ шакллари

Вазифа бу ўзаро алоқани оқилона ва самарали қилишдан иборат.

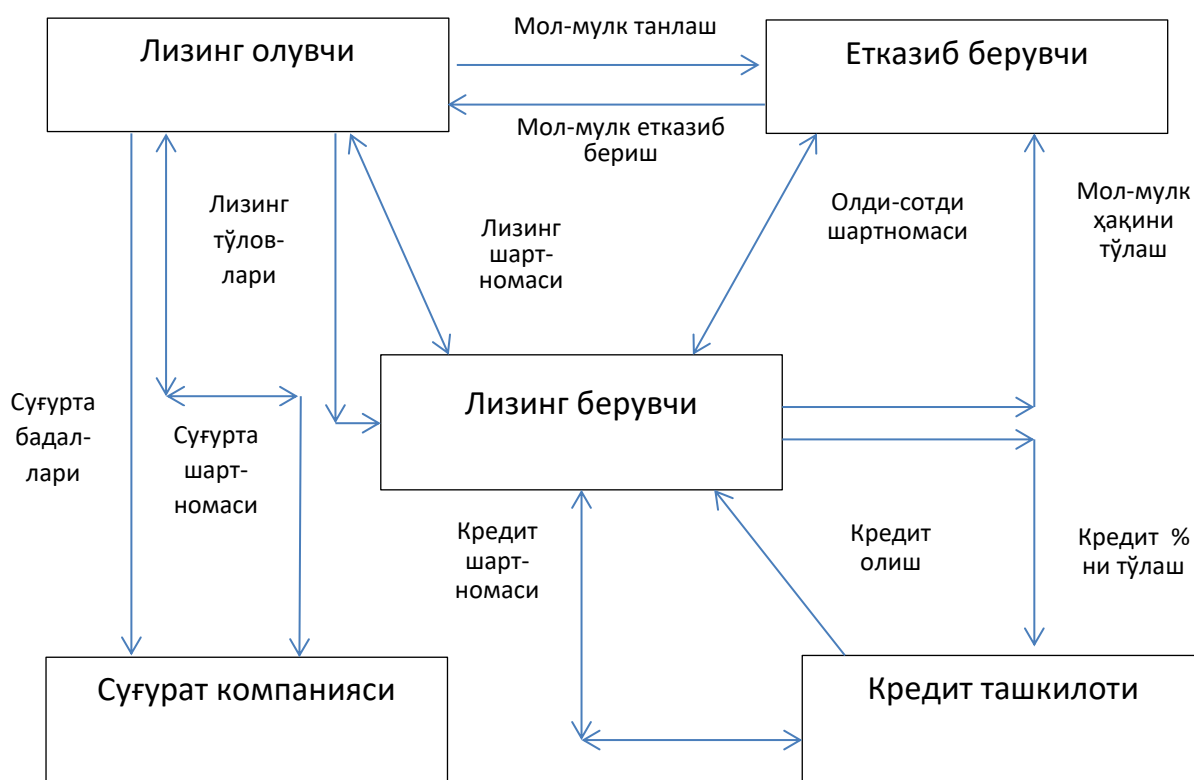
Санаб ўтилганлардан ташқари айрим тармоқларга, масалан қишлоқ ва сув хўжалигида инвестиция жалб этиш схемасини танлашда лизинг кредит билан таққослаганда нафақат афзалликларга эга бўлган, балки кўпинча ягона мумкин бўлган вариантни ифодадалаган ҳолатни ҳисобга олиш лозим.

Шу вақтнинг ўзида мамлакатимизда лизинг бозорининг ижобий динамикаси, афсуски, барқарор характерга эга эмас. “Уни баҳолаш учун календар даври давомида янги тузилган битимлар ҳажми каби кўрсаткичдан фойдаланиш жоиз. У энг мақсадга мувофиқи ҳисобланади, чунки лизинг компанияси фаолияти маҳсулдорлигини ва уларнинг портфели ўсиши суръатларини баҳолашга имкон беради”. 2-жадвалдан кўриниб турибдики, 2016 йилда юқори бўлиб 483 донани ташкил этган, 2017 йилдаги пасайишдан кейин ушбу харид ҳажми 2020 йилда кескин ошиб кетган. Ижобий тенденцияларни сақлаш ва унга идеал тарзда динамик характер бериш ушбу механизм фаолият кўрсатишининг 2-расмда келтирилган классик схемасини ривожлантириш ва лизинг операцияларини амалга оширишда ностандарт ёндошувларни қўллаш лозим.

2-жадвал

Қорақалпоғистон Республикасида 2016-2020 йилларда лизинг асосида қишлоқ хўжалиги техникалари харид қилиш

Етказиб бериш ҳажми	2016й.	2017й.	2018й.	2019й.	2020й.
Лизинг шартномаси асосида етказиб берилган техника, дона	483	192	270	280	647
Лизинг шартномаси асосида олинган техника ва агрегатлар қиймати (млн сўмда)	40437	15972	15805	28934	55437

3-расм. Лизинг схемаси

Лизинг олувчи, лизинг берувчи, етказиб берувчи – асосий иштирокчилар. Суғурта компанияси, кредит ташкилот – билвосита иштирокчилар.

“Охиргилар сафига масалан, ускуналарни сотиб олишга потенциал талабгорларнинг буюртмаларини кўриб чиқишнинг скоринг моделини жорий этишни киритиш мумкин. Кредит скоринги деганда кредит рискин баҳолашнинг тез, аниқ ва барқарор таомили, мавжуд илмий асослаш тушунилади. Яъни математик ёки статистик модель яратилади, бунинг асосида конкрет потенциал қарз олувчи кредитни муддатида қайтариш эҳтимоли қанчалик юқори эканлиги аниқланади. Скоринг умумий ҳолатда – лойиҳани кўриб чиқиш ва қарор қабул қилишнинг, миждознинг бизнесини қисқа муддатларда таҳлил қилишнинг, битимни тезда тузишни амалга оширишнинг соддалаштирилган таомилидир” (Завьялова, 2013). Лизинг операцияларини амалга оширишда скорингни қўллаш нафақат лизинг шартномаси даврида лизинг олувчининг молиявий қурбини прогноз қилишга, балки лизинг портфелини оптималлаштиришга имкон беради.

Кредит ташкилотлари ва лизинг компаниялари учун скорингни моделлаштиришда рискни баҳолаш учун математик методларнинг айнан ўхшашлиги фақат лизинг берувчига хос бўлган қатор сезиларли жиҳатларни ҳисобга олиш зарурлигини бартараф қилмайди. Демак, миждозлар томонидан кредит бўйича ўз мажбуриятларини бажармаслик эҳтимоли униси билан ҳам буниси билан ҳам баҳоланади, лекин лизингда бундай баҳолаш лизингга бериладиган мол-мулкнинг хусусиятларини, масалан, унинг қиймати билан боғлиқ, ким етказиб берувчи ва ҳ.к.ларни ҳисобга олиб ўтказилиши лозим.

Лизинг компаниялари ва кредит ташкилотлари бизнеси мумкин бўлган рисклар нуктаи назаридан ҳам қатор фарқларга эга. Улардан энг аҳамиятлиси қуйидагилар.

Истиқболда Қорақалпоғистон Республикасида ЛХС бозорини ривожлантиришда минтақа ҳудудлари ўртасидаги юқорида келтирилган тафовутларни ҳисобга олиш лозим. Фикримизча, ҳудудларда ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш, жойларда тадбиркорлик муҳити ва кўникмасини шакллантириш, лизинг олувчиларнинг тўлов қобилиятини ошириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, зарур ускуна ва технологиялар етказиб берувчи ҳамда техник хизмат кўрсатувчи марказларни ташкил этиш, лизингга бериладиган мол-мулк таркибини диверсификациялаш каби чора-тадбирларни амалга ошириш ҳудудлар ўртасидаги тафовутни қисқартиш ва вилоятда ЛХС бозорининг ривожланишини янги босқичга чиқариш имконини беради.

Шундай қилиб, Қорақалпоғистон Республикасида КБХТ субъектларини янада ривожлантиришда ЛХСнинг ролини оширишнинг устувор йўналишлари қуйидагилар бўлиши лозим:

- КБХТ субъектлари томонидан лизинг асосида техника ва технологиялар олишга бўлган талабни минтақадаги тижорат банклари ва лизинг компаниялари ҳамкорлигида маркетинг қилиш;
- КБХТ субъектларига микромолиявий хизматлар кўламини кенгайтириш, соҳада рақобат муҳитини вужудга келтириш учун тижорат банклари сонини ва уларнинг лизингга йўналтирилувчи ресурслар базасини янада ошириш;
- жойларда лизинг ускуналари ва техникаларига сервис хизматларини кўрсатувчи ва эҳтиёт қисмларни етказиб берувчи инфратузилмани ривожлантириш;
- жисмоний шахсларга лизинг хизматлари кўрсатишни йўлга қўйиш ва ўз навбатида, уларга лизинг фаолияти билан шуғулланишга рухсат бериш.

Республикаимиз, хусусан Қорақалпоғистон Республикасида КБХТ секторини қўллаб-қувватлашда ЛХСни қуйидаги йўналишларда ривожлантириш истиқболли деб ҳисоблаймиз:

- Республика Президентининг ташаббуси билан барча ҳудудларда ихтисослаштирилган ва буюм бозорларини назорат-касса машиналари ва тўлов терминаллари билан жиҳозланган турғун савдо нуқталаридан иборат бўлган савдо комплекслари этиб қайта ташкил этиш ишлари бошланди. Шу сабабли, фикримизча, ЛХС секторининг бир қисмини савдо объектлари ва ускуналари соҳасига йўналтириш истиқболли ҳисобланади;

- ЛХС бозорида қишлоқ хўжалик техникалари лизинги тўйинган бир шароитда ҳукумат асосий эътиборни қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлайдиган ускуналар лизингига қаратиши лозим. Мамлакатимизда йилига 8 млн. тоннадан ортиқ мева-сабзавот ва полиз экинлари етиштирилиши ва истеъмолчиларга етказилгунга қадар уларнинг 1 млн. тоннаси чириб кетишини ҳисобга оладиган бўлсак, ушбу соҳани ривожлантириш республикаимизда янги иш ўринларининг яратилиши, аҳолининг йил давомида сифатли, қадокланган маҳсулот билан таъминланиши ва маҳсулот экспортининг кўпайиши ҳамда валюта тушумларининг ортишига ижобий таъсир кўрсатади;

- ҳукуматимиз томонидан ҳудудларда тиббиёт соҳасини ривожлантиришга катта эътибор берилаётган бир шароитда тармоқда хусусий тадбиркор-ликни ҳам ривожлантириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Экологик оғир ҳудудларда, хусусан Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида лизинг асосида имтиёзли фоизларда тиббиёт ускуналарини етказиб бериш минтақада аҳоли саломатлигининг яхшиланишига ижобий таъсир кўрсатади;

- Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида тоза ичимлик сувининг танқислигини ҳисобга олиб, минтақада ичимлик сувини тозаловчи ускуналар лизингини имтиёзли шартларда жорий этиш ЛХСни

ривожлантиришнинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Бугунги кунда 6 кишидан иборат бўлган ўртача оила кунига, энг зарур эҳтиёжлар учун, камида 18 литр тоза ичимлик сувини истеъмол қилиши лозим бўлиб, ҳар бир оила йилига 1,4 млн. сўм маблағни фақат тоза ичимлик сувини истеъмол қилиш учунгина сарфлаши керак бўлади (энг паст бозор нархи: 1литр = 220 сўм). Бу эса минтақа аҳолисининг харид қуввати ва турмуш даражасининг пасайишига олиб келади;

- ЛХСни ривожлантиришнинг кейинги устувор йўналишларидан бири бу енгил саноат, хусусан тўқимачилик ва тикувчилик ускуналари лизингини кенгайтириш ҳисобланади. Маълумки, мамлакатимизда йилига 3,5 млн. тонна пахта толаси, 25 минг тонна жун, 900 мингта қорақўл териси, 24 минг тонна пилла етиштирилиб, уларнинг асосий қисми хом ашё кўринишида экспорт қилинади. Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда, енгил саноатда ЛХСни ривожлантириш янги иш ўринларини яратиш билан бирга маҳаллий хом ашёдан унумли фойдаланиш ва қўшимча қиймат яратиш имконини беради;

- туризм-меҳмонхона бизнесини ривожлантиришда ЛХСдан самарали фойдаланиш ҳудудни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг муҳим устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Маълумотларга кўра, бугунги кунда 29 та меҳмонхона фаолият юритмоқда ва уларнинг барчаси Хўжайли ва Нукус шаҳарларида жойлашган. Ҳозирда мутахассис ва олимлар томонидан туристларни фаол жалб этиш мақсадида Хоразм ва Қорақалпоғистон ҳудудларидаги экологик ва тарихий ёдгорликларни ўз ичига олган янги туристик маршрутлар ишлаб чиқилмоқда. Ушбу туристик маршрутларнинг ишга тушиши жойларда туризм-меҳмонхона инфратузилмасини ривожлантириш билан боғлиқ. Шунга кўра, бундай туристик маршрутлар бўйлаб меҳмонхоналарни куриш, уларни зарур жиҳозлар билан таъминлаш ҳамда туристларга хизмат кўрсатувчи замонавий йўловчи транспорт воситаларини харид қилишда ЛХСдан самарали

фойдаланиш вилоят туристик салоҳиятини ишга солишда муҳим ўрин эгаллайди.

Бизнинг фикримизча, юқоридаги тадбирларнинг амалга ошиши Хоразм вилоятида КБХТ субъектларининг ривожланишида лизинг хизматлари ва сервисининг роли янада ошишига олиб келади, деб ишонамиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шафқаров Ф. Агросаноат мажмуасида давлат-хусусий шерикчилиги. // Агроилм журнали. Махсус сон. - 2018. 94-96-б.
2. Мусағалиев, А.Ж. Вайс то инсреасе тхе эффестивенесс оф тхе мечанисмс оф тахатион оф легал энтитиес ин тхе форматион оф регионал бюджет ревенуес (он тхе эхампле оф тхе Републис оф Каракалпакстан) // Диссертатион фор тхе дегрее оф Достор оф эсономисс (ДСс). - Т.: Ташкент Финансиал Институте, 2018. – п. 230.
3. Давлятова, Г.М.; Тўйчиева, О.Н. Лизинг иқтисодий самарадорлигини аниқлашнинг ўзига хос хусусиятлари [Журнал]. - Фарғона: ФарПИ илмий-техника журнали, 2015 г.. - 4: Т. 19. - стр. 88-93.
4. Дусмуратов Ғ.Д. Қишлоқ ва сув хўжалигида лизинг тўловларини қайтариш рискин баҳолаш методикаси [Конференция] // Халқаро илмий-амалий анжумани материаллари. - Тошкент: [б.н.], 11-12 апрель 2017 йил. - стр. 464-467.

Интернет сайтлари

1. <http://www.pppda.uz> – Ўзбекистон Республикаси молия вазирлиги ҳузуридаги давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш агентлиги.
2. <https://www.uz.undp.org/> - Программы Развития ООН в Узбекистане.
3. <http://www.leasbusi.ru/> - Анализ деятельности Российских лизинговых компаний.

4. Axmatovich J. R. In vitro rearing of trichogramma (Hymenoptera: Trichogrammatidae) //European science review. – 2016. – №. 9-10. – С. 11-13.
5. Jumaev R. A. et al. The technology of rearing Braconidae in vitro in biolaboratory //European Science Review. – 2017. – №. 3-4. – С. 3-5.
6. Жумаев Р. А. Массовое размножение трихограммы на яйцах хлопковой совки в условиях биолaborатории и ее применение в агробиоценозах //Халқаро илмий-амалий конференция “Ўзбекистон мева-сабзавот маҳсулотларининг устунлиги” мақолалар тўплами. Тошкент. – 2016. – С. 193-196.
7. Жумаев Р. А. Значение представителей семейства BRACONIDAE в регулировании численности совок в агробиоценозах //ЎзМУ Хабарлари. – 2017. – Т. 3. – №. 1.
8. Жумаев Р. А. РАЗМНОЖЕНИЯ ИН ВИТРО BACON HABETOR SAY И BRACON GREENI ASHMEAD //Актуальные проблемы современной науки. – 2017. – №. 3. – С. 215-218.
9. Axmatovich J. R. In Vitro Rearing of Parasitoids (Hymenoptera: Trichogrammatidae and Braconidae) //Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences. – 2022. – Т. 4. – С. 33-37.
10. Suleymanov B. A., Jumaev R. A., Abduvosiqova L. A. Lepidoptera Found In Cabbage Agrobiocenosis The Dominant Types Of Representatives Of The Category Are Bioecology //The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering. – 2021. – Т. 3. – №. 06. – С. 125-134.